

ΜΑΘΗΜΑ 10^ο

1. Τα αιγαιοπελαγίτικα ιδιώματα

(A) Τα ιδιώματα του ΝΑ Αιγαίου

A1. Τα ιδιώματα της Δωδεκανήσου

Γενικά χαρακτηριστικά δωδεκανησιανών ιδιωμάτων

- **1. Φωνολογία**
- (i) Τα διπλά σύμφωνα
- (α) <κκ, ππ, ττ> προφέρονται σαν απλά ακολουθούμενα από δασύτητα:
- ***κόκκαλο [ˈkʰokʰalo], ιππασία [ipʰaˈsia]***
- (β) <μμ, ρρ, λλ> παρατεταμένα, όπως στο κυπριακό ιδίωμα (ή διάλεκτο):
- ***γράμμα [ˈɣramma], Ελλάδα [eˈllaða]***

- Τέλος, το το <τ> προφέρεται ως **[tθ]**
- **μάτια [ˈmatθza]**
- (ii) Τα σύμφωνα <β, δ, γ>, όταν βρίσκονται ανάμεσα σε φωνήεντα, σιγούν, δεν προφέρονται:
- **<πη(γ)άδι, σί(δ)ερο, πρό(β)ατο>.**
- (iii) Τα συμφωνικά συμπλέγματα <ρδ, ργ, βδ> προφέρονται ως
- **< ρτ, ρκ, βκ > :**
- **<ήρτα =ήρθα>, <πύρκος=πύργος>, <αυκά=αυγά>.**

- (iv) Η ουράνωση παίρνει διαφορετικές μορφές, πάντα ανάλογα με το σύμφωνο που προηγείται, ηχηρό ή άηχο, όμως διαφορετικές από της ΚΝΕ και ακόμα, διαφορετικές από νησί σε νησί.
- Για παράδειγμα, στην Κάρπαθο έχουμε
- <κάμπια> αντί ***[ˈka(m)bjɑ]*** προφέρεται ***[ˈkamtsɑ]***,
- ενώ στην Κάλυμνο
- <ποιος > αντί ***[pɹɔs]*** προφέρεται ***[psos]***,
- <χέρια> αντί ***[ˈɟerjɑ]*** προφέρεται ***[ˈserzɑ]***.

- (v) Τα ρήματα σε <-εύω> προφέρονται σε <-εύκω> ή σε <-εύγω>, όπως στην Κύπρο
- *χορεύω [xotenko]ή [xorengo].*
- *μαεύω [ma'zenko. [ma'zengo.*
- (vi) Η συλλαβική αύξηση διατηρείται, τόσο σε τονισμένη όσο και σε άτονη θέση, αλλά ως <η-> αντί <ε->
- <ήκουσα, ήπηρα, ηφέρνανε > =<άκουσα, πήρα, έφερναν>.

- Γενικώς, πολλοί ρηματικοί τύποι και πολλές ιδιωματικές λέξεις θυμίζουν την κρητική και κυπριακή διάλεκτο αλλά και τα κυκλαδίτικα ιδιώματα, κυρίως λόγω της, από αρχαιοτάτων χρόνων, στενής επαφής, αλλά και της γειτνίασης και της κοινής καταγωγής των ιδιωμάτων. Οι διαφορές από νησί σε νησί είναι πολλές, όπως, για παράδειγμα, οι διαφορετικές ποικιλίες του γνωστού μας τσιτακισμού, ο οποίος ακούγεται ως φατνιακό **[ts]** στα περισσότερα νησιά και ουρανοφατνιακό **[tʃ]** στην Πάτμο. Ακόμη και πάνω στο ίδιο νησί μπορούμε να εντοπίσουμε διαφορετικά ιδιώματα, όπως στην Κω, όπου έχουμε δύο τοπικά ιδιώματα που χωρίζονται σε άλλα δύο το καθένα, κάτι συνηθισμένο στη διαλεκτολογία.

A.2. Τα κυκλαδίτικα ιδιώματα

- **1. Φωνητική-φωνολογία**
- (i) τσιτακισμός,
- (ii) πτώση του <γ> ανάμεσα σε δύο φωνήεντα, <θυατέρα=θυγατέρα>, <λίες=λίγες>, <έρος=γέρος>, <άμος=γάμος> στη Νάξο,
- (iii) κατάληξη <-εύω> προφερόμενη ως <-εύγω>, και
- (iv) τροπή του <τσ> σε <σ> και του <τζ> σε <ζ>, σε αρκετές λέξεις,
- <αλάσι = αλάτι>, <ζέπη = τσέπη>, ζάκι = τζάκι>,
- <νεραζούλα = ουράνιο τόξο>.

- Άλλα χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν τον τονισμό στην τέταρτη από το τέλος συλλαβή, την έλλειψη προρινισμού και τη γνωστή μας απουράνωση,
- <μοιρασά> [mira'sa] αντί [mira'sça]
- <καρπούζα> [ka'rupuza] αντί [ka'rupuzja]
- Ενδιαφέρον έχει η προφορά του <λ>, μπροστά από [o, a, u], στα διάφορα χωριά της Νάξου, όπου μπορεί να ακουστεί από περίπου όπως το <ρ> των Ανωγείων και των Σφακίων – περίπου υπερικωπιποιημένο [D] όπως η αμερικάνικη προφορά της λέξης <butter>, μέχρι και [u], όπως στην καππαδοκική ή την πορτογαλική.

- **2. Μορφολογία –σύνταξη**
- (i) γενική του θηλυκού άρθρου <τση> αντί <της>,
- (ii) αιτιατική αρσενικού και θηλυκού <τσι> αντί <τους/τις>,
- (iii) αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών ίδια με την ονομαστική
- <τσι γιατροί> = <τους γιατρούς> (πβλ ιδίωμα Σμύρνης)
- (iv) αντωνυμία <τους> με τη μορφή <τως> της Α. Κρήτης ή <τωνε> της Δ. Κρήτης, ανάλογα με τη γειτνίαση του κάθε νησιού.

• 3. Λεξιλόγιο

- Το λεξιλόγιο χαρακτηρίζεται από λέξεις αρχαίες και βυζαντινές και συνήθως δεν τις βρίσκουμε στα στεριανά ιδιώματα, όπως
- <θωρώ = βλέπω>, <σύντεκνος = κουμπάρος από βάφτιση>,
- <χαλέπα = άγονο χωράφι>, <αθιβολή = κουβέντα>,
- <διωματάρης = εύσωμος>,
- αλλά και λέξεις ιταλικές, όπως
- <φουντάνα = πηγή, βρύση>, <σαλιάρω = ανεβαίνω>,
- <κατσάρω = εκδιώκω>, <φόρεσι = ίσως>, <καμινάρω = περπατώ>.
- Άλλες λέξεις περιλαμβάνουν
- <δερφακίδα = νεαρό γουρούνι>,< κασί = γατάκι>,
- <χρουσίνα = ίκτερος>, <κρασμός = κωδωνοκρουσία>,
- <σύγληση = ραγδαία βροχή>, <περισύρνω = σκουπίζω με τη σκούπα>,
- <βλεπάρης = αγροφύλακας>.

A.3. Τα ιδιώματα της Χίου

Ο Κοντοσόπουλος διακρίνει τέσσερις υποδιαιρέσεις στα ιδιώματα της Χίου:

- - το καστρινό ιδίωμα, δηλαδή το ιδίωμα που μιλιέται στην κωμόπολη Βροντάδο και μέσα στην πόλη της Χίου, που την έλεγαν «το Κάστρο»,
- - το ιδίωμα της πόλης Καρδάμυλα, που μιλιέται και στις Οινούσες, τα μικρά νησιά γνωστά για την παραγωγή ...εφοπλιστών,
- - το ιδίωμα των Μαστιχωρίων, που μιλιέται στο νότιο τμήμα του νησιού, στα περίφημα Μαστιχοχώρια, αλλά και στα χωριά του Κάμπου, στο κεντρικό και βορειοδυτικό μέρος του νησιού με ελάχιστες μικροδιαφορές,
- - το ιδίωμα του χωριού Μεστά στο νοτιοδυτικό άκρο του νησιού.

(B) Τα ιδιώματα του ΒΑ Αιγαίου

B.1. Το ιδίωμα της Λέσβου

- Στη Λέσβο μπορεί να εντοπίσει κανείς βόρειο, περιορισμένο, φωνηεντισμό, ουρανώσεις των φατνιακών, απερρίνωση, αλλά και τσιτακισμό. Ανήκει στη ζώνη του «*είντα;*» που προφέρει απερρινωμένο [*'ida?*].
- Στο ιδίωμα της Λέσβου ανιχνεύουμε ακόμη
 - (i) την ανάπτυξη του ευφωνικού [*j/γ*],
 - <η γ-ήλιους [*i'jiilus*] = <ο ήλιος>,
 - (ii) αρσενικό άρθρο <η>,
 - <η Κώστας>, <η Γιανς> <η Νίκους>
 - (iii) υποκοριστική κατάληξη των ουδετέρων σε <-έλ'>
- <π'δελ' [*ρδεΛ*] με τη χαρακτηριστική ουρανωμένη προφορά του <λ> ως [*Λ*] αντι [*l*] = <παιδάκι> και
- <-ούδα> για τα θηλυκά - <κουπιλλούδα>,

- (iv) τρεις περιπτώσεις της συνάντησης του τελικού <-ς> με την άτονη κτητική αντωνυμία,
- <ο άντρας μου > ακούγεται ως <η άντραζιμ' / η άντραζ-ουμ' /
- η άντραζιμ' > (βλ. ιδιώματα της βόρειας Ελλάδας).
- Τέλος, η κατάληξη <-έλλης> αποτελεί χαρακτηριστικό οικογενειακών ονομάτων <Αλεπουδέλλης>, <Αναγνωστέλλης>.

- Στα ιδιώματα της Λέσβου, που διακρίνονται σε επτά υποκατηγορίες, μπορεί να διακρίνει κανείς, μεταξύ άλλων, στοιχεία από την Κρήτη, όπως η κατάληξη <-έ> για τα θηλυκά που συνηθίζεται στη βόρεια πλευρά του νησιού, **<κουπρέ = κοπριά>**, **<γρε = γριά>** και
- ΕΔΩ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ

2. Τα ιδιώματα του Ιονίου πελάγους Ή τα επτανησιακά ιδιώματα

- Ο προορισμός διατηρείται στην ύπαιθρο αλλά έχει εκλείψει από τις πόλεις,
- Τα άρθρα <της, τους, τις> προφέρονται ως <τση, τσου, τσι>:
- <τση Ζάκυθος= της Ζακύνθου>, <τσου πόδας του=τους πόδας του>,
- <τσι νύχτες=τις νύχτες>.
- Τα θηλυκά σε <-α> σχηματίζουν τη γενική του ενικού σε <-ός> ,
- <τση μερός=της μέρας>, <τση κοπελλός= της κοπέλας>,
- <τση θυγατερός=της θυγατέρας>,
- Επίσης κατ' αναλογία (θυμηθείτε τους αλεξανδρινούς) και η λέξη <αφέντης> σχηματίζει τη γενική του <του αφεντός>.

- Άλλη ιδιαιτερότητα του επτανησιακού ιδιώματος είναι η προσθήκη ενός ευφωνικού <-ε> στο τέλος:
- (i) της γενικής του πληθυντικού και της αιτιατικής του ενικού των ονομάτων, **<των ανθρώπων-ε, των γυναικών-ε, τον νέον-ε>** ,
- (ii) στο γ' πληθυντικό πρόσωπο της ενεργητικής φωνής **<εγράφανε, γράφουνε, πηγαίνουνε, πήγανε>**.

Ακόμη,
διατηρείται η αύξηση <ε-> στους
παρωχημένους χρόνους,

- *<εφάγαμε, εκάματε, ελουστήκαμε>*,
- τα συνηρημένα ρήματα εμφανίζονται ασυναίρετα αρκετά συχνά,
- *<αγαπάω, οδηγάω>*,
- ενώ τα ρήματα σε *<-άμαι/-ιέμαι>* της ΚΝΕ σχηματίζονται σε *<-ιόμαι>*,
- *<κρεμιόμαι, αγαπιόμαι, αρνιόμαι> = <κρεμιέμαι, αγαπιέμαι, αρνιέμαι>*.
- Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόθεση *<από>* που λέγεται *<οχ>* από το *<εκ>*,
- *<ποια είναι εκείνη που κατεβαίνει, ασπροντυμένη οχ το βουνό>*,

Χαρακτηριστικές λέξεις της Κέρκυρας:

- <αχλιός = χλιαρός>, <τόμου = όταν>, <κόπιτσας = σκώρος>,
<έλεξη = άσθμα>, <κοπαδιάρης = βοσκός>,
<πες και βάλε = κατά υπολογισμό>, <κάνε = τουλάχιστον>,
<ενώρως = εγκαίρως>, <φόρσι = ίσως>,
<δελέγκου = αμέσως>,
<τάρδι = αργά>, <πάγα = μισθός>, <ντακάπο = από την αρχή>

Χαρακτηριστικές λέξεις της Κεφαλλονιάς:

- <χυμωνικό = καρπούζι>, <λάχανα = χόρτα>, <αλαλιά = ανοησία>,
- <αίρεση = ελάττωμα>, <παλαβός = κουτός>, <νεράντζι = πορτοκάλι>,
- <νεράντζι=νέραντζο>, <άμπιτα = ρούχα>,
- <κακή φωνή = πλήθος>»<γεια σου = σε παρακαλώ – όχι χαιρετισμός>

Χαρακτηριστικές λέξεις της Ζακύνθου:

- *<σπορδακάς = βάτραχος>*,
- *<της καλογριάς το χωνάρι = το ουράνιο τόξο>*,
- *<προβατώ = περπατάω>*, *<χαλαίπεδο = ερείπιο>*,
- *<τεσσαράγκωνο = τετράγωνο>*, *<καθίγκλα = καρέκλα>*,
- *<ρουφουτσάρας = ακατάστατος>*

3. Τα ιδιώματα της Πελοποννήσου

- Γενικά χαρακτηριστικά πελοποννησιακού ιδιώματος
- 1. Φωνητική-φωνολογία
- (i) Προρινισμός των $[^mb, ^nd, ^ng, ^ñʃ]$, εκτός από τη Μεσσηνία, κοντά στο Ιόνιο.
- (ii) Απουράνωση μετά τα φατνιακά $[s/z]$, έχουμε δηλαδή
- <νησά> $[ni'sa]$ αντί <νησιά> $[ni'sʒa]$,
- <τραπέζα> $[tra'reza]$ αντί <τραπέζια> $[tra'rezja]$.
- (iii) Ουράνωση των φατνιακών $[s/z]$ που μπορεί να προφερθούν ως φατνοουρανικά $[ʃ/ʒ]$ χωρίς όμως στρογγύλεμα των χειλιών
- <νησιά> $[ni'sa]$ ή $[ni'ʃa]$ αντί $[ni'sʒa]$

- (iv) Κώφωση του τελικού <-ω> των ρημάτων, δηλαδή η προφορά του ως [u], <λέω> [ˈleu], χαρακτηριστικό των βόρειων ιδιωμάτων.
- (v) Τσιτακισμός, δηλαδή η προφορά του <κ> άλλοτε ως φατνιακού [ts] κι άλλοτε ως φατνοουρανικού [tʃ]:
- <τσιουρά> [tsiuˈra] ή [tʃiuˈra] = <κυρά>
- Ακόμη, έχουμε την ανάπτυξη ενός επιπλέον συμφώνου μεταξύ συμπλεγμάτων συμφώνων που συνήθως δεν αποτελούν ιδιαίτερα δυσπρόφερτο σύνολο, <καπινός=καπνός>, <σταθιμός=σταθμός>.
- Τέλος, χαρακτηριστικό του πελοποννησιακού λόγου είναι ο τύπος <τέσσεροι> αντί των <τέσσερους> <τέσσερεις>, που συναντάμε στην Επτάνησο και στην Ήπειρο, επίσης.

3.1. Το ιδίωμα της Μάνης

- (i) Τσιτακισμός, που είναι το πιο έντονο χαρακτηριστικό και του μανιάτικου λόγου.
- **καιρός [tse'ros] ή [k^he'ros]**
- (ii) Απερρίνωση των [b/d/g/ʃ]: **[a'beli]** αντί **[ambeli]**, **[ʼadras]** αντί **[andras]**, **[a'gurja]** αντί **[aɲgurja]**.
- (iii) Απουράνωση, δηλαδή η προφορά των **[eos/ios/ea/ia/eo/io]** ως ασυναίρετες συλλαβές,
- **<ζαβολία=ζαβολιά> [zavo'lia=zavo'la],**
- **<ποίος = ποιος> [ʼrios = ʼrɣos],**
<καμπαναρείο=καμπαναριό>,

- (iv) Ιδιοσυγκρατική προφορά του <σ> ως:
- α. **[ç]** μπροστά από το ημίφωνο **[y]**, <ίσια> **[ˈiçsa]**-πρόκειται ουσιαστικά για την αποσιώπηση του άηχου φθόγγου **[s]** ή αφομοίωσή του από το **[ç]**, το οποίο ακούγεται στην προφορά της ΚΝΕ **[ˈisça]**
- β. **[z]** σε κάποιους αντωνυμικούς τύπους, <σε/σου/σας> **[ze/zu/zas]**.

- (v) Ανάπτυξη ευφωνικού <γι> **[ji]** μεταξύ άρθρων και λέξεων που αρχίζουν από φωνήεν,
- <η γι-όμορφη> **[i'jiomorfi]**, <οι γι-άλλοι> **[i'jiali]**,
- (vi) Προφορά του <υ> ως **[u]**, <σκυλί> **[scu'li]**, <συκιά> **[su'cia]**,
- και προφορά του <-ω> των ρημάτων, τονιζόμενη ή μη, ως **[u]**,
- <φιλώ> **[fi'lu]**, <θέλω> **['θeu]**,

- (vii) Πτώση του τελικού <-ς> μπροστά από το κτητικό <μας>, όπως γίνεται και στην κρητική διάλεκτο,
 - **<ο πατέρα μας>, <οι τρει μας>, <ο κήπο ζου>.**
- (viii) Σχηματισμός της γενικής κυρίων ονομάτων σε <-ος>, σε <-ο> αντί <-ου>, όπως συμβαίνει και στην κρητική διάλεκτο.
 - **<ο Πέτρος/ του Πέτρο>, <ο Σταύρος/ του Σταύρο>,**
 - **<ο Δικίος/ του Δικίο>**

- Υπάρχουν πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία των οποίων η απαρίθμηση δεν αποτελεί στόχο της συγκεκριμένης παρουσίασης. Εκείνο που κάνει εντύπωση είναι κάποιοι ασυνήθιστοι τύποι («περίεργους», τους ονομάζει ο Κοντοσόπουλος), κάποιοι από τους οποίους υπήρχαν και στο ρεπερτόριο γυναικών από την Αν. Θράκη σε δικές μου καταγραφές, που ουδεμία σχέση είχαν με τη Μάνη, όπως **<βγήκο=βγές>**, **<μπήκο=μπες>**, **<δο μα = δος μου>**,

- όπως και κάποιοι βόρειοι τύποι σύνταξης κάποιων ρημάτων με αντικείμενο στην αιτιατική, πράγμα αδιανόητο για τη νότια ιδιοσυγκρασία του μανιάτικου ιδιώματος, **<ζε το λέου=σου το λέω>**, **<ζε στέρνου ένα δώρο= σου στέλνω ένα δώρο>**, **<ζbρώχνω = σπρώχνω>**, αντί του νότιου [*sprocho*],
- Ακόμη, το λεξιλόγιο περιέχει πολλούς αρχαϊσμούς και δωρισμούς, όπως **<κρόου=κρούω>**, **<μνόου=ομνύω=ορκίζομαι>**, **<bρέει=έχει υγρασία>** - πιθανόν από το **<όμβρος>** -**<δομά=αρχή μιας πράξης>** -πιθανόν από το **<δομή>**, **<ακοά=φήμη>**, κτλ.

- Τέλος, ενδιαφέρον έχουν οι διαφορετικές λέξεις για ζώα, όπως <μάστακας> και <σκωτίτσα> για την <ακρίδα>, <βροχίδα / κολομαρία> αλλά και η σλαβική <γουστέρα> για τη <σαύρα> (πβλ. γκουστερίτσα στη Δ. Μακεδονία και ζγκουντρίκα στη Θράκη) <ματζέτα=νεαρή αγελάδα>, <κουτσιλέος = κορυδαλλός>, <βίρβιλας = πεταλούδα>, <κουβέλι=κυψέλη>, <καπερούνι> αλλά και η σλαβική <γρεb> για το <λειρί του κόκορα>, <βαρθακλάς / βαρτακλάς = βάτραχος>, <μαρούλι/σουσουβάβα = ουράνιο τόξο>, <καδηλάδα = αστροφέγγιστη νύχτα>,

3.2. Τα μανιάτικα της Κορσικής

- Τα μανιάτικα της Κορσικής είναι η διάλεκτος που μιλούσαν οι απόγονοι αποίκων από τη Μάνη, που φτάνοντας στην Κορσική τον 17^ο αιώνα από τον Οίτυλο κατόρθωσαν να πάρουν από τους Γενοβέζους, που εκείνο τον καιρό κατείχαν το νησί, το χωριό Καργκέζε, στη δυτική ακτή του νησιού και να εγκατασταθούν μόνιμα σ' αυτό. Οι Μανιάτες αυτοί αφομοιώθηκαν μέχρι ενός σημείου με τους ντόπιους κατοίκους του νησιού, όμως οι απόγονοί τους διατήρησαν τη διπλή ταυτότητα, ελληνική-μανιάτικη και γαλλοϊταλική-κορσικανική καθώς και την ορθόδοξη πίστη τους.

- Σήμερα οι απόγονοι εκείνων των αποίκων έχουν διατηρήσει ελάχιστα στοιχεία, όμως όταν έφτασε εκεί ο σπουδαίος –και ξεχασμένος από την ελληνική εκπαίδευση- Έλληνας ιατροφιλόσοφος από τη Σαμοθράκη, Νικόλαος Φαρδύς, στα μισά του 19^{ου} αι., το ιδίωμα ήταν ζωντανό. Τόσο πολύ τον εξέπληξε που κάθισε και το κατέγραψε, πρώτος αυτός, αφήνοντάς μας πολύτιμο γλωσσικό υλικό.
- Τα χαρακτηριστικά, λοιπόν, του ιδιώματος, όσο αυτό ήταν ζωντανό, μέχρι και τα μισά του 20^{ου} αι., ήταν πολύ κοντά στο ιδίωμα της ελληνικής Μάνης.

Χαρακτηριστικά των μανιάτικων της Κορσικής

1. Φωνητική-φωνολογία

- (i) Τσιτακισμός των <κ, γκ> που προφέρονται ως **[ts, dz]** πριν από τα **[e/i]** και δασύτητα των <χ, γ> πάλι μπροστά από τα **[e/i]**,
- (ii) Απερρίνωση των **[b/d/g/ʃ]**,
- (iii) Απουράνωση των καταλήξεων **[ea/ia]**,
- <φωτία = φωτιά>, <κοπρέα = κοπριά> ,
- <ατζία = ατζιά = κανιά = πόδια>.

2. Μορφολογία

- Πολλά ρήματα με την κατάληξη <έσκω>,
- <αλαφρυνέσκω = ελαφρύνω>, <μεινέσκω = μένω>,
- και την κατάληξη <άτσης = άκης>, που έχει διατηρηθεί σε επώνυμα οικογενειακά. Έτσι έχουμε την εξής ενδιαφέρουσα κατανομή της κατάληξης των οικογενειακών ονομάτων στη Μάνη και στην Κρήτη (Κοντοσόπουλος,
- **Φραγκέας** - Έξω Μάνη, **Φραγκάκος** - νότια Μάνη, **Φραγκάτση** - Κορσική, **Φραγκάκης** – Κρήτη.

3. Λεξιλόγιο

- Ανιχνεύονται πολλές λέξεις που υπήρχαν παλιά στο μανιάτικο ιδίωμα (πρβλ. νόμοι του Bartolli), όπως
- **<αναδειάζω> [anaɟjazɔ] = <αγναντεύω>, <κούρος= κόκορας>, <αρμερό=αλάτι>, <αφιλογή=συζήτηση>**
- (πρβλ. **<αθιβολή>** στην Κρήτη).
- Βέβαια υπάρχουν και ιταλισμοί στο λεξιλόγιο και στην προφορά, όπως **<πώς στέκεσαι; = τι κάνεις;>** από το ιταλικό **<come sta?>**, καθώς και γαλλισμοί όπως **<η μερία = το δημαρχείο>** από το **<la mairie>**, **<αλουμέτα = σπίρτα>** από το γαλλικό **<allumettes>**,

- <φουρτιφικασιόνα = φρούριο> από το γαλλικό <fortifications> και μάλιστα με προφορά του πρώτου <o> ως [u] με κώφωση, όπως οι κορσικανοί, οι οποίοι προφέρουν το άτονο <o> ως [u] όπως και σε πολλές διαλέκτους της ελληνικής- αυτό που γίνεται και στα πορτογαλλικά και μας φαίνονται «χωριάτικα».

- Είναι πραγματικά, μεγάλη ατυχία το γεγονός ότι δεν σώθηκαν τα ληξιαρχικά βιβλία των πρώτων αποίκων, που ήταν γραμμένα στη διάλεκτο, κι έτσι χάσαμε πολύτιμες πληροφορίες, τόσο γλωσσικές όσο και ιστορικές, ακόμη και για το ότι ο (Μέγας) Ναπολέων Μπουοναπάρτε ήταν όντως Καλομερίτης ή Καλομερέας, απόγονος κι αυτός Μανιατών αποίκων- αποδεκτό πλέον σήμερα

- **ΜΑΘΗΜΑ 11^ο**
- **Τα ιδιώματα της Βόρειας
Ελλάδας**
- **και της Μικρασίας**

Χαρακτηριστικά των βορειοελλαδικών ιδιωμάτων

- 1. Φωνολογία
- (i) Τα φατνιακά <σ/ζ> [s/z] προφέρονται
- ως φατνιακά-ουρανικά [ʃ/ʒ] μπροστά:
 - από τα [e/i], π.χ. <διακόσια> [dja'koʃa], <ίσια πάνω> [ʃa'pan],
 - όταν ακολουθεί μόνο το ημίφωνο [y] ή μόνο τα σύμφωνα <κ,π,τ>,
<εσύ> =[i'ʃi], <σκυλί> [ʃkli], <σπίτι> [ʃpit],
 - <τραπέζια> [tra'reʒa],
 - σε κάθε περίπτωση που έχουμε [s/z] να προφέρονται ως [ʃ/ʒ],
<εσύ είσαι από τα Σέρρας;> [i'ʃiʃiarta'seraʃ?],
 - <ζούπηξτο = στίψε το> [ʃurikʃtu]
- (βλ. και Γενικά χαρακτηριστικά νεοελληνικών διαλέκτων).
- Το φαινόμενο δεν μπορεί να προσδιοριστεί γεωγραφικά επακριβώς, όμως απαντάει στην Ήπειρο, Μακεδονία, σε περιοχές της Θεσσαλίας και της Στερεάς, όπως και στη Λέσβο αλλά όχι στη Λήμνο.

- (iv) Ουράνωση των φωνηέντων <λ/ν> μπροστά και από το [e],
- <Λιεν μι λιεν σι λιεν = Ελένη με λένε σου λένε>[´λεντιλεν/ιλεν], <νιαι = ναι> [νε].
- (v) Απουράνωση, δηλαδή πτώση του ημιφώνου [γ], σε λέξεις όπως
- <βραδά = βραδιά>, <βραδές = βραδιές>,
- <παντρές = παντρείές>, <δουλές = δουλειές>, <ελές = ελιές>,
- σύνηθες στο ιδίωμα της Κοζάνης αλλά και της Θάσου και άλλων περιοχών της Μακεδονίας.

- (vi) Σε πολλές περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου, εντοπίζεται η ανάπτυξη ενός <τ> στη θέση του έκπτωτου, ενδιάμεσου αλλά ποτέ τελικού [i],
- <μάλτσα=μαλ'στα=μάλιστα>, <θέλτς=θελ'ς = θέλεις>.
- (vii) Στη θέση των [i/o] που εκπίπτουν αναπτύσσονται άλλοι φθόγγοι ή γίνονται μετατροπές των διπλανών συμφώνων.
- <μπλάρ' = μουλάρι>, <μπσός = μισός>,
- <Χριστόδουλος = Κ'στόδ'λες>, <θ'κος = δικός>
- <φ'κέντρα = βουκέντρα>.

- (viii) Η ανάπτυξη του ευφωνικού **[γ/j]** ανάλογα με το ακολουθούν φωνήεν, δηλαδή
- **<θεγός = Θεός> [θe'γος], <τρίγια= τρία> [tr'ija], <Τουρκίγια = Τουρκία> [tur'kija].**
- Το φαινόμενο γίνεται τόσο ενδολεξικά, όπως στα ανωτέρω παραδείγματα, είτε μέσα στην πρόταση, όπως
- **<σε γ-ηύρα = σε ηύρα = σε βρήκα> [se'jivra], <μι γ-είπι = με είπε = μου είπε> [mi'jiri].**

- (ix) Συχνή είναι η ανάπτυξη ενός <v> σε αντωνυμικούς τύπους,
- <άλλνους = άλλους>, <όλνους = όλους>, <πόσνοι = πόσοι>.
- Η προσθήκη του ευφωνικού [n] είναι συνήθης και στα τραγούδια:
“Πού το ‘βρες και του ε-ν-έφαγες Αννούλαμ’ του φαρμά-ν-άκι”.

Όσον αφορά την προφορά του <λ> στα βόρεια
ιδιώματα

... αυτή παρουσιάζει μία ποικιλία άκρως
ενδιαφέρουσα.

Έτσι σε ένα μεγάλο μέρος της Ηπείρου και της
Μακεδονίας προφέρεται ως υπερωικό [*ɫ*],
μπροστά από τα πισινά φωνήεντα [*a, o, u*],
[*ˈmiɫu*] = <μήλο>, [*χαιɫaˈra*] = <χαλαρά>.

- Το υπερωικό [ʃ] συναντάται στην αγγλική, <*well*= καλά, πηγάδι>, στην πορτογαλική, <*falo* [faʃo] = μιλώ>, στην τουρκική, στη βουλγαρική και σε πολλές άλλες γλώσσες. Όμως πάλι θα τονίσουμε ότι μόνο ο φυσικός ομιλητής μπορεί να αναπαραγάγει την ακριβή χροιά στην κάθε γλώσσα, γιατί παρόλο που όλα είναι υπερωικά, μια ελάχιστη μετακίνηση της γλώσσας δίνει τελείως διαφορετικό αποτέλεσμα

Συνεχίζοντας τις ποικίλες πραγματώσεις του <λ>,

- ας αναφερθούμε στο φωνηεντοποιημένο <λ> της Αν. Ρωμυλίας (χωριό Καβακλί), όπου ακούγεται περίπου ως βραχύ **[u]**, **[kau'ɑ]** = <καλά>, **[riu'os]**=<πηλός>. Το ίδιο φαινόμενο απαντά και στη Νάξο, στην Κρήτη, στην Καππαδοκική αλλά και στην πορτογαλική, πολωνική και ολλανδική (Ακόμη ιδιαιτερότητα στην ομιλία παιδιών, μικρών αλλά και μεγαλύτερων, ομιλητών της ΚΝΕ, με αποτέλεσμα τον 'πανικό' των γονέων).

- Έχουμε μια ενδιαφέρουσα ποικιλία των πραγματώσεων της προφοράς του κτητικού **<μου>** όταν η προηγούμενη λέξη τελειώνει σε **<-ς>**.

(Κοντοσόπουλος , 2000, 2006)

- **πατέρας-ουμ** → **Αιτωλία, Β, Εύβοια**
- **πατέραζ-ουμ** → **Θεσσαλονίκη, Ημαθία, Σουφλί, Βελβεντός, Σέρρες, Τήνος**
- **πατέρας-ιμ** → **Πόντος, Ιωάννινα, Σάμος**
- **πατέραζ-ιμ** → **Κυδωνίες Μ. Ασίας, Στενήμαχος Βουλγαρίας**
- **πατέραζ-μ'** → **Μεσολακκιά Σερρών, Κοζάνη**

2. Μορφολογία

- (i) Το άρθρο του αρσενικού γένους μπορεί να είναι είτε **[u] <ου>**, δηλαδή με στένωση του <ο>, είτε **[i] <η>**, δηλαδή ίδιο με το θηλυκό, είτε να λείπει τελείως. Έτσι **<ου>**, **<ου Νίκους, ου δρόμους, ου Ανέστς>**, έχουμε στην Ήπειρο, Στερεά, Β. Εύβοια, δυτική και κεντρική Μακεδονία, Λήμνο, κ.ά. Τον τύπο **<η/γη>**, **<η Γιώργης, η Βασίλ'ς, η παππούς, γ-η άντρας>**, έχουμε στη Θράκη, Λέσβο, Ίμβρο, Κυδωνίες, Ημαθία, Σέρρας, Χαλκιδική, Στενήμαχο Βουλγαρίας, Πανόρμου Τήνου, Πήλιο, Λάρισα, Λιβίσι Μ. Ασίας

- Σε κάποια μέρη ακούγονται και οι δυο τύποι, όπως στο Σουφλί, αλλού διακρίνουν το **<η>** για τα κύρια ονόματα και το **<ου>** για τα προσηγορικά, **<η Νίκους>**, **<ου σκύλους>**. Τέλος, μπορούμε να έχουμε και απολύτως άναρθρη εκδοχή, ιδίως σε μονολεκτικές απαντήσεις, όπως
- **<ποιος σι του είπι; πιθιρόζ-ουμ'>**,
- **<ιμένα αδερφός-ιμ είναι στ' Γερμανία>**.

- (ii) Οι υποκοριστικές καταλήξεις στα βόρεια ιδιώματα ποικίλλουν. Στην ΚΑ Μακεδονία και στη Θράκη χρησιμοποιούν το
 - <-ούδ' / -ούδα>, <πιδούδ'>, <κουρτσούδ'>,
 - στη δυτική Μακεδονία προτιμούν το
 - <-ούλ' / ούλα>, <πιδούλ'>, <κουρ'τσούλ'>,
 - ενώ η Λέσβος είναι πασίγνωστη για την προτίμησή της στο ουρανικό
 - <-ελ'> [-eΛ], <πιδέλ'> [pi' deΛ], <κουρ'τσέλ'> [kut' rseΛ].

- (iii) Η κατάληξη των συνηρημένων ρημάτων μπορεί να ακουστεί ως
- **<-ού>, <αγαπού=αγαπώ>, <να ειπού>,**
- στη Σάμο, ΝΑ Θράκη, Θεσσαλία, Σκύρο, Φθιώτιδα, Τζουμέρκα και Παραμυθιά, Λιβίσι, κ.ά. Σε άλλες περιοχές μπορεί να ακούσουμε είτε **<-ώ>** είτε **<-άου>:**
- **<καρτιρώ>, <καρτιράου>, <ζητώ>, <ζητάου>.**
- (iv) Οι ενεργητικοί αόριστοι στην Ήπειρο, Θράκη, Καστοριά, Σκύρο κ.ά. λήγουν σε **<-κα>** αντί **<-σα>**
- **<έπιακα, καβάλ'κα>**

- Ακόμη, οι ενεργητικοί παρατατικοί και αόριστοι, στην Ήπειρο και στη Δ. Μακεδονία, λήγουν σε <-μαν>, <-ταν> στο α' και β' πληθυντικό αντίστοιχα:
- **<φάγαμαν / φάγαταν> = <φάγαμε/φάγατε>, <πάιναμαν/πάιναταν> = <πηγαίναμε/ πηγαίνατε>**

- Στη Μακεδονία, Θράκη και Τήνο η υποτακτική του ρήματος <βλέπω> είναι <να διω> [naɔjo], στην Στερεά και στη Θεσσαλία <να ιδώ>, ενώ αλλού (Τρίκερι Θεσσαλίας) είναι <να ιδού>.
- Η προστακτική του β' ενικού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην Α. Μακεδονία (Δράμα, Σέρρας, Αρέθουσα Θεσσαλονίκης):
- <πλυθούσ' /νιφτούσ', /κοιμ'θούς''> = <πλύσου/νίψου/κοιμήσου>
- ή <νιφτίσ'=νίψου (πλύνε το πρόσωπό σου)>

- (vi) Οι εγκλιτικοί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας, όταν είναι αντικείμενα, παρεμβάλλονται μεταξύ βοηθητικού και κυρίου ρήματος, στο ιδίωμα της Κοζάνης:
- *<είχαν μας παρ' = μας είχαν πάρει>*,
- *<είχαν τ' σ'κωσ' = την είχαν σηκώσει>*,
- *<είχα τουν διει = τον είχα δει>*

- Η προσωπική αντωνυμία **<μι, σι, τουν, την=με, σε, τον, την>** συντάσσεται με ρήμα σε γ' ενικό πρόσωπο για να δηλώσει εσωτερική διάθεση. Συνηθισμένο στη Δ. Μακεδονία:
 - **<σι τρώγεται; = θέλεις να φας;** (ακόμη και για 'ξύλο' ανάλογα με το πλαίσιο),
<δε σι πίνιτι; = δε θέλεις να πιεις;>

- Το κτητικό <τους> εκφέρεται <τα> για το αρσενικό και <τες> για το θηλυκό, χαρακτηριστικό του κοζανίτικου ιδιώματος:
- <στην καρδιάν τα = στην καρδιά τους> για άντρες,
- <στην καρδιάν τες = στην καρδιά τους> για γυναίκες.
- Ενδιαφέρον έχει και η χρήση του <στην = στην> που αποτελεί χαρακτηριστικό της ποντιακής και καππαδοκικής διαλέκτου.

- (vii) Σε πολλές περιοχές της Β. Ελλάδας, όπως Θεσσαλία, Β. Σποράδες, Μακεδονία και Θράκη, η γενική ενικού και πληθυντικού τείνει προς εξαφάνιση και έχει αντικατασταθεί με πρόθεση και αιτιατική, περίπου όπως η περιφραστική γενική της αγγλικής **<the roof of the house= η στέγη του σπιτιού>**.
- **<’πο ’ναν παπά κουρίτσ’ = ενός παπά η κόρη>**,
- **<τα φλίδια απ’ τ’ς ξηροί καρποί =τα φλούδια των ξηρών καρπών>**

- (viii) Ο τονισμός της τέταρτης από το τέλος συλλαβής είναι συνηθισμένο φαινόμενο και στα βόρεια ιδιώματα. Έτσι μπορούμε να ακούσουμε **<έπαιζαμι / έφαγαμι / κοίταξαμι>** στη Θράκη, Θεσσαλία, Αιτωλία και Λαγκαδά, **<έφαγάμι / έπαιξάμι / έκανάμι>**, δηλαδή ανάπτυξη ενός δευτερεύοντα τόνου, στην Αρέθουσα αλλά και στον Λαγκαδά, Μελένικο, και τέλος **<εφαγάμι / εκανάμι / σκοτωσάμι>**, δηλαδή ο δευτερεύων τόνος εκτοπίζει τον αρχικό, στη Δ. Μακεδονία.

- (ix) Στη Μακεδονία, στη Νάουσα συγκεκριμένα, χρησιμοποιούν το <δεν> αντί του <όχι>, <Εφαγάτι; Δεν!> = <Φάγατε; Όχι!>
- Στη Μακεδονία, και λγότερο στην Ήπειρο, γίνεται χρήση του κλητικού <ω!> αντί του συνηθισμένου <ε!>:
- <Ω Πίππα!= Ε Φίλιππε!> στη Νάουσα,
< Ω πιδί!=Ε παιδί!> στη Γέρμα της Καστοριάς
- Ακόμη το κλητικό <ρε / βρε> έχει τύπο <ρα> , χρησιμοποιείται μόνο για άνδρες και έχει και τον τύπο <αρά>:
- <Τι ρα; = τι θέλεις ρε;>
<αρά κυρ Βασίλ' με τ'ς' γιοι και τ'ς' θ'γατέρις>
- Ο τύπος <μωρή> για το θηλυκό έχει τις μορφές
- <μουρή / μαρή / μω / μου>:
- <Μω τσούπ(ρ)ες ! = Καλέ κοπέλλες! > στη Γέρμα Καστοριάς.

3. Λεξιλόγιο

Το λεξιλόγιο των βορείων ιδιωμάτων δεν είναι τόσο πλούσιο όσο των νοτίων, όμως εντύπωση προκαλεί το πλήθος αρχαϊσμών όπως και των ιδιωματικών λέξεων, μερικές από τις οποίες θα αναφέρουμε παρακάτω:

<πουλιάννα ή απουλιάννα = λιβάδι (βουλγ. *poijana*)>, <μισίρ' = καλαμπόκι (τουρκ. *Misir* = Αίγυπτος), <μισίρκα = γαλοπούλα – ίδιας προέλευσης>,

<δόξα = ουράνιο τόξο>,

<δουρακ'νο = ροδάκινο>, πρέκνις = φακίδες>, <λαμπρούδα / φουτουλαμπίδα / κουλουφωτιά = πυγολαμπίδα>,

- <κάκου / τέτα / θειάκα / θείτσα = θεία>,
- <λαλώ = οδηγώ το κοπάδι>, <μούγκι = μόνο>,
- <Ιουρδάν'ς πουταμός / τ' παπά τ' αλών' / τ' κουμπάρου τ' άχυρου = ο Γαλαξίας>,
- <δουκήθ'κα = θυμήθηκα>, <αστόησα = ξέχασα>,
<πέτ'νους = κόκορας>, <μανιά / μπάμπου=γιαγιά>,
- <καλουσκιρίζου = τρώω το πρώτο μου φρούτο εποχής (καλοκαιρίζω)>,
- <μπουτί = διότι>, <ζμπουρίζου / λαφίζου / χουρατεύου = κουβεντιάζω>,)>, <όρθα = κότα>.
- <ούριο = κλούβιο αυγό (αναφέρεται από τον Αριστοτέλη

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

(Α) Ημιβόρεια τύπου Α

Το ιδίωμα του Λιβισίου και της Μάκρης

στένωση των άτονων **[e]** και **[o]** σε **[i]** και **[u]**

άτονο **[i]** ΔΕΝ εκπίπτει.

διατήρηση προφοράς διπλών συμφώνων και του τελικού **<-v>**
καθώς και των καταλήξεων **<-ουσιν/ -ασιν>** στα ρήματα,
ανάπτυξη προθετικού **<v>**, **<νάκρα = άκρα>**, **<νικκλησιά =
εκκλησιά>**

Αρσενικό άρθρο **<η>**,

παπ-άς> → πληθυντικός **<-άδοι>** - **<παπάς – παπάδοι>**,

οξύτονα ουσιαστικά σε **<-έ>** - **<η αγιασμέ = ο αγιασμός>**.

Τουρκικής επίδρασης ανάπτυξη ευφωνικού **[i]** στις λέξεις που αρχίζουν με
δύο ή περισσότερα σύμφωνα: **<ι-στράτα = στράτα>**.

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

(A) Ημιβόρεια τύπου Β

Το ιδίωμα της Μυκόνου

εκπίπτουν τα άτονα *[i/u]* δεν έχουμε στένωση των *[e] / [o]*.

τσιτακισμός: τα <κ/γκ> *[k/g]* τρέπονται σε φατνοουρανικά *[tʃ/dʒ]* αντίστοιχα, όταν έπεται μπροστινό φωνήεν *[i/e]*

το <τσ> προφέρεται ως απλό –μη ουρανωμένο- *[s]*, π.χ.

<κορίσ' = κορίτσι >.

έκπτωση του τελικού <-v> από ρηματικούς τύπους, όπως 'σε ζ'τού = σε ζητούν'

προσθήκη της κατάληξης <-νε> οπότε ο τόνος πέφτει στην τέταρτη συλλαβή, *ήκαμε-νε < ήκαμε <έκαμε <έκανε*

- Στη σύνταξη συναντούμε ασυνήθιστες δομές όπως
- <τ' κορσιού η μάνα > *[tkor'sɕu 'imana]*

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

Το ιδίωμα της Σμύρνης

- (α) απερρίνωση, προφορά δηλαδή **[b, d, g, ʃ]**, χωρίς το αντίστοιχο ρινικό,
- (β) διατήρηση της ουράνωσης, π.χ.
 - **<κεράσια> = [ce´rasʝa]**, **<κρασιά> = [krasʝa]**,
 - (γ) τροπή του ουρανικού **[λ]** σε **[j]**, π.χ.
 - **<φασόλια> = [fa´soja]** αντί **[faso´la]**,
 - (δ) αποφυγή δυσπρόφερτων συμφωνικών συμπλεγμάτων με αντιμετάθεση συμφώνων μέσα στη λέξη, π.χ.
 - **<αδρεφός = αδερφός>**, **<βρούτσα = βούρτσα>**, και
 - (ε) τροπή της πρόθεσης **<ανα->** σε **<ανε->**, π.χ. **<ανεκατώνω = ανακατώνω>**.

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

Το ιδίωμα της Σμύρνης

- α) στον τύπο του άρθρου <τση = της> και <τσι = τους/τις>, καθώς και στην απώλεια του τελικού <-ν> στη γενική του πληθυντικού τόσο στο άρθρο όσο και στο όνομα, π.χ.
- <οι πετεινοί - τω πετεινώ - τσι πετεινοί>,
- (β) στην ουδετεροποίηση πτώσεων του πληθυντικού, και ουδετεροποίηση κλίσης των ουσιαστικών, πολλά ουσιαστικά σχηματίζουν τον πληθυντικό σε <-οι> αντί <-ες>, π.χ.
- <τσι μαστόροι>, <τσι άντροι>, και
- (γ) στην αύξηση σε <ή/η> για τους παρωχημένους χρόνους, π.χ.
- <ήφερα, ηάπλωσα, ήκανα>.
- Στο λεξιλόγιο παρατηρούμε πολλούς γαλλισμούς και λόγω της ευρωπαϊκής κατεύθυνσης της πόλης, καθώς και κάποια τοπικά χαρακτηριστικά όπως το επιφώνημα <ευοί ή ηυοί = αχ/ωχ> πολλές φορές ακουγόταν και ως <αχ ευοί!> που φέρει στο νου τις βάκχες, με το <ευοί, ευάν, ευοί>.

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

Το ιδίωμα της πόλης Βουρλά

- απερρίνωση και απουράνωση π.χ. <κεράσια> [ce'rasa]
- (αποσιώπηση του τελικού <-v> της γενικής του πληθυντικού των ονομάτων, π.χ. <των ανθρώπω>, καθώς και τύπο του άρθρου <τως/ντως/> αντί <τους>, π.χ. <το αμπέλι ντως = το αμπέλι τους>),
- μονοσύλλαβους ρηματικούς τύπους <τρω = τρώει>, <λε = λέει>, όπως στα νησιώτικα ιδιώματα,
- περιφραστικό σχηματισμό της γενικής πληθυντικού αρσενικών και θηλυκών, π.χ. <τα φτερά απ τσι πετεινοί>),
- η εκφορά ουδετέρων της ΚΝΕ στο αρσενικό, π.χ.
- <ο στόμας, ο λουτρός, ο γάλας, ο αίμας>

ΗΜΙΒΟΡΕΙΑ

Το ιδίωμα της πόλης Βουρλά

- Σμύρνη και Βουρλά ανήκουν στην Ελλάδα του «τι;»
- ο γειτονικός Τσεσμές ανήκει στην περιοχή του «είντα;».
- Από την άλλη πλευρά, στη Σμύρνη και στον Τσεσμέ, η αντωνυμία αντικείμενο του ρήματος έμπαινε σε πτώση γενική, όπως (πρέπει να) γίνεται στην κΝΕ, ενώ στα Βουρλά σε αιτιατική, όπως στα βόρεια ιδιώματα :
- **<Με πούλησε μεταξωτό μαντίλι>** στα Βουρλά,
- **<Μου πούλησε μεταξωτό μαντίλι>** στη Σμύρνη και στον Τσεσμέ.
- Άλλα ιδιώματα για τα οποία υπάρχει υλικό είναι τα ιδιώματα της χερσονήσου της Κυζίκου, της οποίας οι πόλεις δεν μιλούσαν το ίδιο ιδίωμα. Έτσι, η Μηχανιώνα και η Πέραμος έχουν βορειοελλαδικό ιδίωμα, η Αρτάκη έχει ημιβόρειο.